

Штельмашенко Анастасія Дмитрівна

Кандидат політичних наук, доцент кафедри політології

Київський національний університет імені Тараса Шевченка (м. Київ, Україна)

<https://orcid.org/0000-0002-7998-3729>

e-mail: shtelmashenko_ad@knu.ua

ПОВЕРНЕННЯ КЛАСИЧНОЇ ГЕОПОЛІТИКИ У ХХІ СТОЛІТТІ: РЕВІЗІЯ ТЕОРІЙ Г. МАКІНДЕРА ТА Н. СПАЙКМЕНА

Резюме

У статті здійснено комплексний аналіз процесу повернення класичної геополітики у ХХІ столітті крізь призму ревізії фундаментальних теорій Гелфорда Дж. Макіндера та Ніколаса Дж. Спайкмена. Актуалізація геополітичного мислення зумовлена трансформацією міжнародної системи, кризою ліберального світопорядку, посиленням силової конкуренції між провідними державами та зростанням значення просторового чинника у глобальній політиці. Автор обґрунтовує тезу про те, що класичні геополітичні концепції, попри їх історичну обмеженість, знову набувають аналітичної цінності за умови їх критичного переосмислення та адаптації до сучасних умов.

Розглянуто ключові положення теорії «Хартленду» Макіндера та концепції «Римленду» Спайкмена, проаналізовано їх вплив на стратегічне мислення великих держав у ХХ — ХХІ століттях, а також показано, яким чином ці теорії відображаються у сучасних геополітичних практиках США, Китаю та Російської Федерації. Особливу увагу приділено взаємодії класичних геополітичних ідей із новими вимірами влади — економічними, технологічними, інформаційними та цивілізаційними.

Окреслено методологічні межі застосування класичних геополітичних концепцій у сучасному науковому дискурсі та запропоновано інтерпретаційну модель, що поєднує просторовий аналіз із дослідженням геоекономічних і інформаційно-технологічних чинників. Особливу увагу приділено українському кейсу як прикладу актуалізації макіндерівської

та спайкменівської логіки в умовах гібридної війни та трансформації європейської безпекової архітектури. Показано, що ревізія класичних теорій дозволяє не лише пояснити сучасні форми стратегічної конкуренції, а й сформувати більш комплексне бачення динаміки світового порядку в епоху багатопolarityності.

Доведено, що сучасна геополітика не є механічним відтворенням класичних схем, а постає як гібридна модель, у якій просторові закономірності поєднуються з мережевою логікою глобалізації та цифровізації. У цьому контексті геополітичні концепції Макіндера та Спайкмена виступають не як детерміністські прогнози, а як інструменти стратегічного аналізу, здатні пояснити логіку дій держав у боротьбі за контроль над ключовими просторами. Стаття має теоретичне й прикладне значення для дослідження сучасних міжнародних відносин, безпекових стратегій та регіональних конфліктів.

Ключові слова: геополітика; «серцевина»; «окружна зона»; просторовий детермінізм; міжнародна безпека; стратегічна конкуренція.

Вступ

Після завершення холодної війни у науковому та політичному дискурсі домінувала теза про поступову маргіналізацію геополітики як пояснювальної парадигми міжнародних відносин. Поширення ліберальної ідеології, інституціоналізація глобального управління, економічна взаємозалежність та розвиток транснаціональних мереж створили ілюзію зменшення ролі територіального чинника у світовій політиці. Водночас події початку XXI століття — теракти 11 вересня 2001 року, війни в Афганістані та Іраку, російська агресія проти України, загострення конкуренції між США та Китаєм, конфлікти на Близькому Сході — переконливо продемонстрували, що простір, контроль над територіями та комунікаційними шляхами залишаються ключовими елементами глобальної політичної боротьби.

У цих умовах відбувається повернення класичної геополітики, насамперед ідей Г. Макіндера та Н. Спайкмена, які знову активно використовуються як у стратегічному плануванні, так і в аналітичних дослідженнях. Проблема полягає в тому, що механічне застосування класичних геополітичних схем до сучасних реалій може призводити до спрощень і детермінізму. Тому постає необхідність їх критичної ревізії та адаптації до умов багатопolarityності, гібридних війн і цифрової трансформації.

Проблематика класичної та неокласичної геополітики широко представлена у працях західних і вітчизняних дослідників. Фундаментальні ідеї Г. Макіндера, викладені у працях «The Geographical Pivot of History» та «Democratic Ideals and Reality», стали відправною точкою для формування просторово-детерміністського підходу до аналізу міжнародної політики.

Н. Спайкмен, розвиваючи ці ідеї, запропонував альтернативну концепцію Римленду, яка справила значний вплив на американську стратегію стримування у період холодної війни.

У сучасному дискурсі ревізією класичної геополітики займаються такі автори, як Дж. Агню, який критикує державоцентричний підхід, К. Грей, що наголошує на безперервності геополітичної логіки, а також З. Бжезінський і Г. Кіссінджер, які адаптують класичні ідеї до умов постбіполярного світу. В українській науковій думці геополітична проблематика представлена у працях В. Горбуліна, С. Трояна, О. Соскіна, де аналізується місце України у євразійському просторі.

Попри значний масив досліджень, недостатньо розробленим залишається питання системної інтеграції класичних геополітичних теорій у сучасний аналіз гібридних конфліктів і стратегічної конкуренції великих держав, що й зумовлює наукову новизну даної статті.

Метою статті є критична ревізія класичних геополітичних теорій Г. Макіндера та Н. Спайкмена з метою визначення їх аналітичної придатності для пояснення сучасних геополітичних процесів у XXI столітті та вироблення узагальненої моделі сучасної геополітики.

Методи дослідження

Методологія статті ґрунтується на поєднанні історико-теоретичного, порівняльного та структурно-функціонального підходів до аналізу геополітичних концепцій. У межах історико-генетичного методу здійснено реконструкцію вихідних положень теорій Г. Макіндера та Н. Спайкмена з опорою на їхні програмні праці, що дозволило простежити еволюцію класичної геополітичної думки та виявити її внутрішню логіку. Порівняльний аналіз застосовано для зіставлення концепцій Хартленду й Римленду та визначення їхньої релевантності в умовах трансформації міжнародної системи XXI століття. Структурно-функціональний підхід дав змогу розкрити роль просторового чинника у формуванні стратегій сучасних держав, а також виявити взаємодію територіальних, економічних, інформаційних і технологічних вимірів влади. Додатково використано елементи неокласичної геополітики та концепції гібридних конфліктів, що забезпечує інтерпретацію класичних теорій не як жорстко детерміністських схем, а як аналітичних моделей, адаптованих до умов багатополарності, мережевої взаємозалежності та цифровізації глобального простору.

Результати дослідження

Гелфорд Дж. Макіндер заклав підвалини класичної геополітики, запропонувавши концепцію, що пов'язує політичну могутність держав із контролем над ключовими просторовими зонами. У статті «The Geographical Pivot of History» (1904) він уперше сформулював ідею

Хартленду як центрального ядра Євразії, яке володіє стратегічною перевагою завдяки поєднанню ресурсного потенціалу, континентальної захищеності та транспортної зв'язаності [1, с. 420]. Макіндер виходив із того, що розвиток сухопутних комунікацій (передусім залізниць) нівелює переваги морських держав і створює умови для домінування континентальної сили.

У ХХІ столітті концепція Хартленду не може розглядатися у первісному, жорстко детерміністському вигляді. Проте її аналітична цінність зберігається у поясненні логіки боротьби за Східну Європу, Кавказ, Центральну Азію та Арктику. Саме ці регіони виступають просторовими «вузлами», контроль над якими забезпечує доступ до ресурсів, транспортних коридорів і політичного впливу на ширший євразійський простір.

Ніколас Спайкмен, розвиваючи та критикуючи ідеї Макіндера, змістив акцент із внутрішнього ядра Євразії на її прибережну дугу — Римленд. На його думку, саме контроль над цими територіями визначає баланс сил у світі, оскільки Римленд є зоною концентрації населення, промислового потенціалу та морських комунікацій. Концепція Спайкмена стала інтелектуальним підґрунтям американської стратегії стримування у період холодної війни.

У сучасних умовах логіка Римленду простежується в Індо-Тихоокеанській стратегії США, політиці НАТО у Східній Європі та боротьбі за вплив у Південно-Східній Азії. Тому, концепція Спайкмена залишається релевантною для аналізу морсько-континентального суперництва у ХХІ столітті.

У ХХІ столітті геополітичні стратегії провідних акторів міжнародної системи формуються під впливом одночасної дії класичних просторових чинників та нових змінних, пов'язаних із глобалізацією, технологічним розвитком і трансформацією характеру конфліктів. Сполучені Штати Америки, Китайська Народна Республіка та Російська Федерація демонструють різні моделі адаптації класичної геополітики до сучасних умов, що підтверджує її незгасаючу аналітичну цінність.

Геополітична стратегія США у ХХІ столітті значною мірою ґрунтується на римлендській логіці Н. Спайкмена, поєднаній із інструментами геоekonomіки та технологічного домінування. Збереження контролю над прибережними зонами Євразії реалізується через мережу військово-політичних союзів (НАТО, партнерства в Індо-Тихоокеанському регіоні), контроль морських комунікацій та забезпечення доступу до стратегічних ринків. Водночас США активно використовують санкційні механізми, експортний контроль і технологічні стандарти як засоби непрямого геополітичного впливу, що свідчить про розширення класичного просторового підходу у сферу економічної та технологічної влади.

Китайська Народна Республіка репрезентує іншу модель геополітичної стратегії, у якій простежується прагнення поєднати континентальні та морські виміри впливу. Ініціатива «Один пояс — один шлях» може розглядатися як сучасна інтерпретація макіндерівської логіки контролю над євразійським простором, доповнена елементами римлендської стратегії через розвиток портової інфраструктури та морських маршрутів. Китай поступово формує власну геополітичну екосистему, у якій інфраструктурні проекти, фінансові інструменти та технологічна експансія взаємодіють із класичними просторовими чинниками.

Російська Федерація у своїй зовнішній політиці значною мірою апелює до класичних геополітичних уявлень про континентальну державу та «природні сфери впливу». Макіндерівська ідея контролю над Східною Європою як ключем до євразійського простору знаходить відображення у прагненні Росії зберегти домінування на пострадянському просторі. Водночас обмеженість ресурсів змушує Росію вдаватися до асиметричних і гібридних інструментів, що свідчить про трансформацію класичної геополітики у напрямі непрямих форм впливу.

Відповідно, геополітичні стратегії провідних акторів у XXI столітті підтверджують, що класичні теорії Макіндера та Спайкмена не втратили свого значення, але функціонують у модифікованому вигляді, взаємодіючи з новими вимірами глобальної влади.

Однією з ключових характеристик сучасної геополітики є її гібридний характер, що полягає у поєднанні класичних просторових підходів із негеографічними формами впливу. Якщо у класичній геополітиці контроль над територією розглядався як головний ресурс влади, то у XXI столітті дедалі більшого значення набуває контроль над потоками — інформаційними, фінансовими, технологічними та логістичними.

Гібридизація геополітики проявляється у зростанні ролі геоекономіки, коли економічні інструменти використовуються для досягнення стратегічних цілей. Санкції, торговельні війни, контроль над критичними ланцюгами постачання та енергетичними маршрутами стають складовими геополітичного протиборства. У цьому сенсі простір трансформується з фізичної категорії у багатовимірну конструкцію, що включає цифрові та віртуальні виміри.

Інформаційний простір також набуває геополітичного значення. Контроль над медіа, цифровими платформами та інформаційними наративами дозволяє державам впливати на політичні процеси за межами власних кордонів без прямого територіального втручання. Це розширює класичне розуміння геополітики, не заперечуючи його, а доповнюючи новими інструментами.

Як бачимо, гібридизація класичної геополітики свідчить про еволюцію, а не занепад геополітичного мислення. Просторовий чинник зберігає базову роль, однак реалізується через складну систему взаємопов'язаних економічних, технологічних та інформаційних механізмів, що формують нову якість геополітичного суперництва.

Сучасна геополітика поєднує територіальний контроль із контролем над інформаційними потоками, фінансовими мережами та технологічними стандартами. Це свідчить про трансформацію класичної геополітики у гібридну модель, де простір залишається базовою, але не єдиною змінною.

Геополітичне положення України у XXI столітті є одним із найбільш наочних прикладів актуальності класичних геополітичних теорій за умов їх сучасної ревізії. Розташована на перетині ключових євразійських транспортних, енергетичних і безпекових маршрутів, Україна історично перебувала у зоні стратегічного інтересу як континентальних, так і морських держав. У термінах Г. Макіндера український простір розглядається як частина «внутрішнього півмісяця» Східної Європи, контроль над яким відкриває доступ до Хартленду та визначає баланс сил на Євразійському континенті [2, с. 124].

З позицій концепції Римленду Н. Спайкмена, Україна також набуває особливого значення як елемент прибережно-континентальної дуги Євразії, що з'єднує Чорноморський регіон із європейським простором. Саме тому український напрям традиційно відіграє ключову роль у стратегіях морських держав і військово-політичних альянсів, насамперед НАТО, спрямованих на стримування континентальних центрів сили [3, с. 40].

Російська агресія проти України з 2014 року, а особливо повномасштабне вторгнення 2022 року, підтверджує, що геополітична логіка просторового контролю залишається визначальною у стратегічному мисленні Російської Федерації. Апеляція до «історичних сфер впливу» та прагнення встановити контроль над українською територією відтворюють класичну макіндерівську модель континентальної експансії, адаптовану до умов гібридної війни та інформаційного протистояння [4, с. 190].

Водночас Україна у XXI столітті перестає бути виключно об'єктом геополітичного суперництва. Євроатлантичний вектор зовнішньої політики, інтеграція у західні безпекові та економічні структури, а також активна участь у формуванні регіональної безпекової архітектури Чорноморського регіону свідчать про поступове набуття Україною суб'єктності у міжнародних відносинах [5, с. 181; 6, с. 128].

У контексті гібридизації геополітики Україна виступає простором перетину класичних і новітніх форм протистояння. Поряд із військовим виміром ключового значення набувають енергетична безпека, контроль

над транспортними коридорами, кібербезпека та інформаційна стійкість. Це дозволяє розглядати Україну як своєрідний «лабораторний простір» сучасної геополітики, у якому поєднуються територіальні, мережеві та цивілізаційні чинники глобального суперництва [7, с. 16].

Відповідно, український кейс переконливо демонструє, що класичні геополітичні теорії Макіндера та Спайкмена зберігають пояснювальний потенціал за умови їх інтеграції з неокласичними та гібридними підходами, що враховують динаміку сучасних міжнародних процесів.

Висновки

Повернення класичної геополітики у XXI столітті є не тимчасовою інтелектуальною модою, а закономірною реакцією на кризу ліберального світопорядку та відновлення жорсткої конкуренції між провідними державами. Просторовий чинник, попри розвиток глобалізації та цифрових технологій, не втратив свого значення, а трансформувався, набувши гібридних форм.

Критична ревізія теорій Г. Макіндера та Н. Спайкмена дозволяє стверджувати, що їх аналітична цінність зберігається за умови відмови від жорсткого географічного детермінізму та інтеграції з геоекономічними, технологічними й інформаційними підходами. Геополітичні стратегії США, Китаю та Росії демонструють різні моделі адаптації класичної геополітики до умов багатопolarity та гібридних конфліктів.

Україна у цьому контексті постає не лише об'єктом геополітичного протистояння, а й важливим суб'єктом формування регіональної та європейської безпеки. Її геополітичне положення між Хартлендом і Римлендом робить український кейс ключовим для розуміння сучасної трансформації геополітичного мислення.

Перспективи подальших досліджень пов'язані з поглибленням аналізом гібридної геополітики, ролі нематеріальних просторів (кіберпростору, інформаційного середовища) та інтеграції класичних геополітичних підходів із теоріями мережевої влади й стратегічної культури.

Повернення класичної геополітики у XXI столітті свідчить про збереження фундаментальної ролі простору у світовій політиці. Теорії Макіндера та Спайкмена, за умови критичної адаптації, залишаються важливими інструментами аналізу сучасних міжнародних процесів. Подальші дослідження мають бути спрямовані на інтеграцію класичної геополітики з теоріями геоекономіки, стратегічної культури та мережевої влади.

Список посилань:

1. Mackinder H. J. The Geographical Pivot of History. The Geographical Journal. 1904. Vol. 23, No. 4. P. 421–437.
2. Mackinder H. J. Democratic Ideals and Reality. London: Constable and Company, 1919. P. 120–145.
3. Spykman N. J. America's Strategy in World Politics. New York: Harcourt, Brace & Company, 1942. P. 38–65.
4. Kissinger H. World Order. New York: Penguin Press, 2014. P. 167–198.
5. Горбулін В. Геополітика України. Київ: НІСД, 2016. С. 45–78.
6. Троян С. Геополітика та міжнародні відносини. Київ: Академвидав, 2018. С. 112–136.
7. Gray C. Geopolitics, Geography and Strategy. London: Routledge, 2007. P. 1–25.

References

1. Mackinder, H. J. (1904). The Geographical Pivot of History. The Geographical Journal. Vol. 23, No. 4, 421–437.
2. Mackinder, H. J. (1919). Democratic Ideals and Reality. London: Constable and Company, 120–145.
3. Spykman, N. J. (1942). America's Strategy in World Politics. New York: Harcourt, Brace & Company, 38–65.
4. Kissinger, H. (2014). World Order. New York: Penguin Press, 167–198.
5. Horbulin, V. (2016). Heopolytyka Ukrainy. Kyiv: NISD, 45–78.
6. Troian, S. (2018). Heopolytyka ta mizhnarodni vidnosyny. Kyiv: Akademvydav, 112–136.
7. Gray, C. S. (2007). Geopolitics, Geography and Strategy. London: Routledge, 1–25.

Anastasiia Shtelmashenko

*PhD in Political Science, Associate Professor at the Department of Political Science,
Taras Shevchenko National University of Kyiv (Kyiv, Ukraine)*

<https://orcid.org/0000-0002-7998-3729>

e-mail: shtelmashenko_ad@knu.ua

THE RETURN OF CLASSICAL GEOPOLITICS IN THE TWENTY-FIRST CENTURY: A REVISION OF THE THEORIES OF H. MACKINDER AND N. SPYKMAN

Abstract

The article provides a comprehensive analysis of the return of classical geopolitics in the twenty-first century through a critical revision of the fundamental theories of Halford J. Mackinder and Nicholas J. Spykman. The renewed relevance of geopolitical thinking is обусловлена the transformation of the international system, the crisis of the liberal world order, the intensification of power competition among leading states, and the growing significance of spatial factors in global politics. The author substantiates the argument that classical geopolitical concepts, despite their historical limitations, regain analytical value when subjected to critical reinterpretation and adaptation to contemporary conditions.

The key provisions of Mackinder's Heartland theory and Spykman's Rimland concept are examined, their influence on the strategic thinking of major powers in the twentieth and twenty-first centuries is analyzed, and it is demonstrated how these theories are reflected in the contemporary geopolitical practices of the United States, China, and the Russian Federation. Particular attention is devoted to the interaction between classical geopolitical ideas and new dimensions of power — economic, technological, informational, and civilizational.

The methodological boundaries of applying classical geopolitical concepts within contemporary academic discourse are outlined, and an interpretative model is proposed that integrates spatial analysis with the study of geo-economic and information-technological factors. Special emphasis is placed on the Ukrainian case as an example of the актуалізація of Mackinderian and

Spykmanian logic in the context of hybrid warfare and the transformation of the European security architecture. It is shown that revisiting classical theories makes it possible not only to explain contemporary forms of strategic competition but also to develop a more comprehensive understanding of the dynamics of the world order in an era of multipolarity.

It is argued that modern geopolitics does not represent a mechanical reproduction of classical schemes but rather emerges as a hybrid model in which spatial patterns are combined with the network logic of globalization and digitalization. In this context, the geopolitical concepts of Mackinder and Spykman function not as deterministic forecasts but as instruments of strategic analysis capable of explaining the logic of state behavior in the struggle for control over key spaces. The article possesses both theoretical and practical significance for the study of contemporary international relations, security strategies, and regional conflicts.

Keywords: geopolitics; Heartland; Rimland; spatial determinism; international security; strategic competition.

Надійшла до редакції/ Received: 14.02.2026

Прорецензовано/ Revised: 28.02.2026

Прийнято до друку/ Accepted: 24.04.2026